

expliquent partiellement le bilan des déportations: les pourcentages de victimes diffèrent fortement entre les Pays-Bas (75%), la Belgique (45%) et la France (25%).

Le dernier chapitre aborde finement la présence de la résistance au sein de ces 'Conseils juifs'. Dans leur personnel, certains profitent de la légalité qui les protège pour développer clandestinement des activités résistantes. Ici aussi, l'auteure invite le lecteur à réfléchir sur la notion de résistance. En Belgique, nombre d'immigrés juifs avaient déjà une expérience politique ou militaire. Ces derniers ont organisé leurs propres structures ou sont surreprésentés dans les mouvements de résistance. En France, les Juifs français sont persuadés que le gouvernement de Vichy les protégerait, du moins au début, tandis que les Juifs étrangers ont opté pour la clandestinité et ont organisé leurs propres réseaux. Les Juifs des Pays-Bas, intégrés à la société non-juive, se sont crus en sécurité. En outre, ils n'ont pu organiser une résistance, n'ayant aucune expérience en cette matière. En France et en Belgique, les 'Conseils juifs' ont servi, sciemment ou pas, de couverture légale et ont octroyé une relative protection aux résistants. Le Comité de Défense des Juifs, particulièrement actif dans le sauvetage des enfants juifs, a infiltré l'Association des Juifs en Belgique (AJB).

En conclusion, Laurien Vastenhout utilise avec brio l'analyse comparative des 'Conseils juifs' en Belgique, en France et aux Pays-Bas. Ce faisant, elle comble un vide historiographique et un retard dans la recherche dans ces pays. Elle débarrasse son approche objective de tout jugement moral. Elle démontre la nécessité et la pertinence d'une analyse transnationale pour comprendre les points communs et les différences entre les différentes structures développées. Elle a dépouillé de très nombreuses archives, témoignages, correspondances, procès, photographies... qui lui permettent de nous livrer une histoire fascinante, complexe, vivante et, ce qui ne gâche rien, agréable à lire et accessible à un large public.

Laurence Schram

CÉLINE RASE

Interférences. Radios, collaborations et répressions en Belgique (1939-1949)

Namur, Presses Universitaires de Namur, 2021, 463 p.

Dit boek, de handelseditie van een proefschrift, beschrijft de geschiedenis van de radio tijdens de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse repressie en epuratie van radiomedewerkers. In veertien hoofdstukken, voorafgegaan door een proloog over de processen voor het militair gerecht, worden de verschillende aspecten van de problematiek geanalyseerd. Het boek heeft een retrospectieve opbouw: eerst komen repressie en epuratie aan bod, vervolgens gaat de auteur 'terug in de tijd' en analyseert ze in detail het functioneren en de betekenis van het fenomeen 'radio' tijdens de bezetting. Daarbij komt niet alleen de door de Duitsers gecontroleerde radio in bezet België aan bod, maar ook het gebruik van de radio door de Londense regering.

Dit boek vult een belangrijke lacune in de historiografie van de media tijdens de Tweede Wereldoorlog. De radio tijdens en net na de bezetting werd al onderzocht in de jaren 1980 door historici en communicatiewetenschappers. Toch is dit boek vernieuwend, door de bronnen die het gebruikt, door de methodologische benadering en door de inbedding in de internationale (vooral Franse) literatuur.

Het onderzoek van de bronnen en van de literatuur is grondig gebeurd: zowel de Nederlandstalige als de Franstalige radio komen aan bod. Wat de literatuur betreft, beperkt Céline Rase zich niet tot Franstalige publicaties, maar gebruikt ze eveneens literatuur in het Nederlands en het Duits en vergeet ze de inzichten uit oudere boeken en artikelen niet. Wat de bronnen betreft, is gebruik gemaakt van verschillende types geschreven bronnen, maar ook van interviews en vooral van opnames (of wat er nog van overblijft). Die laatste analyseert Rase aan de hand van specifieke methodes uit de communicatiewetenschap, wat aan het boek, naast het beroep op inzichten uit de sociologie, een interdisciplinair karakter geeft. De enige lacune zijn de archieven van het militair gerecht,

maar dit kan de auteur niet worden aangerekend: ze kreeg geen toelating van de gerechtelijke overheden om deze archieven te raadplegen.

Het boek is niet alleen gebaseerd op grondig onderzoek, het is eveneens bijzonder vlot en toegankelijk geschreven. Rase bekijkt het fenomeen radio kritisch en toont aan dat, hoewel het medium een centrale plaats bekleedde in de Duitse propaganda-inspanning en de Londense regering er veel van verwachtte, de reële impact ervan veel kleiner was dan wat uit de collectieve herinnering blijkt. Kortom, voor de geschiedenis van de radio tijdens de bezetting en de media in het algemeen, is dit boek een mooie aanwinst.

De onconventionele chronologische structuur laat Rase toe repressie en epuratie bij de radio kritisch tegen het licht te houden, wat toch wel de rode draad is doorheen dit boek. De expliciete (en vaak impliciete vraag) is hoe te verklaren dat zowel het militair gerecht als de twee zuiveringscommissies (een voor de medewerkers van de administratieve, technische en culturele diensten en een andere voor de musici) zo zwaar tilden aan meewerken met de radio tijdens de bezetting en zware sancties oplegden. In de eerste hoofdstukken klinkt bijwijlen een 'slachtofferdiscours' door over het onrecht dat werd aangedaan door repressie en epuratie. Dit komt omdat Rase aanvankelijk vooral het perspectief kiest van die actoren van de radio, die na de oorlog te maken kregen met die repressie en epuratie en meenden dat ze daarbij onrechtvaardig behandeld werden. Het is pas in de volgende hoofdstukken dat duidelijk wordt wat deze personen precies gedaan hadden tijdens de bezetting, dat de politiek van de bezetter ten aanzien van de radio wordt uitgelegd, dieper wordt ingegaan op het functioneren van het militair gerecht en van de epuratiecommissies, en de afwegingen die deze instanties maakten. Aan de hand van vooral internationale literatuur duidt de auteur de onderliggende mechanismen die maken dat een epuratieprocedure minder garanties bood dan een strafrechtelijke procedure, wat dan weer mee de uitkomst van de zuivering verklaart. Op het einde van het boek heeft de lezer alle elementen van het

dossier en komen de verschillende perspectieven aan bod, zodat een genuanceerder beeld ontstaat van repressie en epuratie.

Toch overtuigt de voorstelling van repressie en epuratie niet helemaal. Hoewel vaak voorbeelden en percentages worden gegeven van de opgelopen sancties, ontbreekt een synthese met een algemeen overzicht, waarin de relatieve zwaarte kan worden afgewogen en vergeleken. Ten tweede wordt de juridische procedure niet altijd adequaat geduid. Als motief voor de bestraffing wordt bij herhaling 'verraad' genoemd, terwijl dat misdrijf enkel voor militairen gold en niet voor burgers zoals het geval was bij de bestraffing van de radiocollaboratie. Hier was het beslissende criterium dat de politiek en de plannen van de vijand gediend werd. Neemt men de rol die de radio speelde voor de bezetter, ook in de ondersteuning van rekrutering voor het Oostfront of de tewerkstelling in Duitsland, en in het nationaalsocialisme in het algemeen als criterium, dan was het niet heel moeilijk aan te tonen dat de radio tijdens de bezetting aan dat criterium voldeed, al was het maar omdat de radio onder de *directe* controle stond van Duitse militairen. Het beeld van de strafmaat door het militair gerecht wordt wat overtrokken door de verschillende fasen van de juridische procedure op te splitsen (eerste aanleg, hoger beroep, eventueel cassatie), terwijl de rechtspraak in een bepaalde zaak / proces als een geheel dient bekeken te worden om zicht te krijgen op de strategieën van de verschillende partijen en op de uiteindelijke straf die wordt opgelegd. Een initieel zware straf van een krijgsraad kan door het krijgshof worden teruggebracht of bepaalde argumenten van het Openbaar Ministerie kunnen niet standhouden en zo een invloed hebben op zaken die later voor de rechter komen. Bepaalde op het eerste gezicht hoge straffen bleken te zijn uitgesproken bij verstek, een omstandigheid die logischerwijze bijna altijd leidt tot een hoge straf. De ongelijke uitvoering van de doodstraf (p. 40) kan niet op rekening geschreven worden van het militair gerecht, maar is het gevolg van een beslissing van het staatshoofd en de minister van Justitie. Nu is het wel zo dat de auteur wat de

processen voor het militair gerecht betreft in het nadeel was omdat ze, zoals aangestipt, geen toegang kreeg tot het archief van het militair gerecht. Toch had ze, op basis van de bronnen waarover ze wel kon beschikken, de analyse meer sluitend kunnen maken.

Hoewel Rase in haar besluit de balans wat meer herstelt blijft er in dit boek toch een onevenwicht: het perspectief van wie met repressie en epuratie bij de radio te maken kreeg weegt finaal nog iets te veel door.

Dirk Luyten

ALAIN MEYNEN

Nihilisme en resistentie: Onafgewerkte bijdragen aan een denken voorbij de politiek

Amsterdam, Leesmagazijn, 2023, 651 p.

Over een periode van meer dan 40 jaar schreef Alain Meynen (1955-2022) een veelzijdig oeuvre bij elkaar. Onder historici is hij vooral bekend als de co-auteur van 'Politieke geschiedenis van België' (met Els Witte, Jan Craeybeckx en Dirk Luyten). Naast bijdragen aan academische (hand) boeken en onderzoeksrapporten in overheidsopdracht, schreef hij echter ook ontelbare artikels in vaak reeds lang verdwenen politieke bladen. Dergelijke artikels waren zonder uitzondering interventies in de toen heersende politiek-ideologische conjunctuur. Een aantal van deze teksten herwerkte hij dan ook geregeld in het licht van een gewijzigd tijdsbeeld, nieuwe inzichten of simpelweg omdat de gelegenheid zich aandeed. Zo schreef en selecteerde hij omstreeks 2014 in totaal acht teksten met het oog op deze verzorgde uitgave. Het is de verdienste van Joost Beerten dat hij Leesmagazijn het werk van Meynen voorlegde en nadien ook het co-redacteurschap van deze bundel op zich nam. De teksten verlenen toegang tot de theoretische denkkaders die de historiografische praktijk van Alain Meynen hebben vormgegeven. Denkkaders die hij telkens opnieuw openbrak om vat te krijgen op de snel veranderende werkelijkheid om zich heen.

Het geheel laat zich onmogelijk samenvatten en is zoals de titel al aangeeft 'onafgewerkt'. Het boek

wil ook nadrukkelijk géén wetenschappelijke studie zijn die zich laat *raadplegen* of zou aanzetten tot diepzinnige beschouwingen. Meynen wil de maatschappelijke processen die hij beschrijft allerminst aanschouwelijk maken, maar integendeel bijdragen aan hun uitwerking of productiviteit. Kortom, het gaat hem niet om de inhoud van de teksten, maar om hun lectuur. In essentie zijn de verschillende bijdragen de neerslag van een reeks denk-acten die uitzicht bieden op wat hij de 'ontwaardiging van alle waarden' (voorwoord) noemt. *In casu* de ontbinding van de 'Politiek' en het 'Politieke' en hoe dit proces zich steeds voltrekt in samenspel met resistentie. Het gaat om een ontgrenzende tendens die zichzelf steeds tegenwerkt en bijvoorbeeld in een nieuw 'gehistoriseerd transcendent narratief' (voorwoord) kan glijden. In de individuele bijdragen komen deze processen in hun gelijktijdigheid aan bod, maar ze kunnen natuurlijk ook onderling met elkaar verband houden. Zo verdubbelt de ontgrenzende werking van de veralgemeende warenproductie zich volgens Meynen in de ontbinding van het revolutionair subject en de marxistische subjectiviteit.

In deze recensie beperk ik mij noodgedwongen tot een aantal van dergelijke aspecten die finaal verband houden met de naoorlogse politieke economie. Een onderwerp waarover Meynen baanbrekend onderzoek heeft verricht en waarbinnen hij, op kentheoretisch vlak, van de marxistische meerwaardeleer zou doorstoten tot het poststructuralisme (Deleuze-Guattari). Zo was hij tussen 1991 en 1995 bij de eersten in België om het denken van Althusser en Foucault in het historisch onderzoek binnen te brengen. Aanvankelijk probeerde hij bijvoorbeeld het ideologie-begrip te verbinden met een analyse van de meerwaardeproductie onder het fordistisch accumulatieregime (regulatieschool). Gaandeweg begon hij van daaruit de algehele verhouding tussen economie en politiek te hertekenen (bijdrage 2). Politieke machtstechnologieën bevinden zich niet in het verlengde van economische verhoudingen, maar liggen van meet af aan besloten binnen het economische veld en dan meer in het bijzonder het arbeidsproces. Macht is niet langer het 'bezit' van